

‘ALDOOR EEN GELUKKIGE MENSCH...’

Herdenkingsrede
ter nagedachtenis aan
prof. dr. Titus Brandsma O.Carm.

door

prof. dr. Jacques van Ginneken SJ

gehouden tijdens een bijzondere rouwzitting
van de senaat der Katholieke Universiteit Nijmegen
op woensdag 23 september 1942

ingeleid, uitgegeven en geannoteerd door
Rudolf van Dijk O.Carm.

met een voorwoord door
Sanny Bruijns O.Carm.

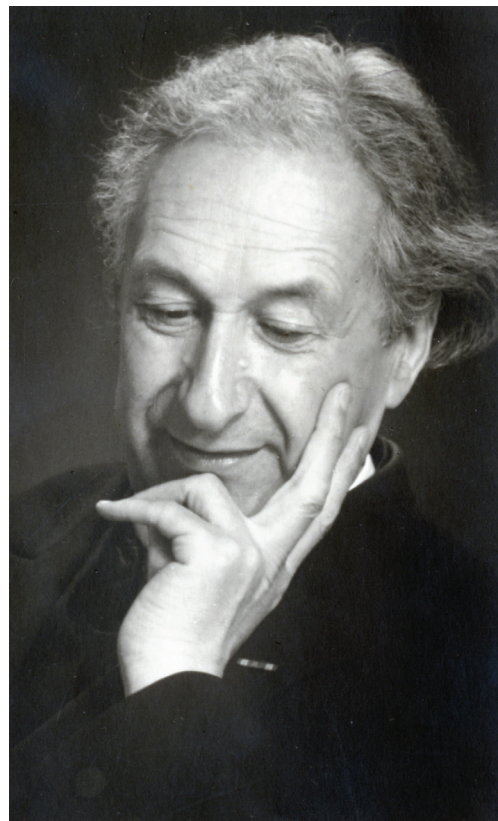
REEKS KARMELITAANSE VORMING

ten behoeve van initiële en voortgaande vorming
van de Karmelfamilie Nederland
voor intern gebruik in kopievorm uitgegeven
door Sanny Bruijns en Rudolf van Dijk

1. *De verhalen rond Elia*. Nieuwe Nederlandse vertaling door Kees Waaijman O.Carm. Boxmeer, 2002; 2007².
2. Nicolaas de Fransman O.Carm., *De brandende pijl*. Carmelitaanse stemmen over beschouwing en apostolaat. Ascetische bijdragen, 2. Nederlandse vertaling van *Sagitta ignea* door Dominicus Wijnhoven O.Carm. (Dordrecht, 1966). Boxmeer, 2002; 2007².
3. *Het boek over de eerste monniken*. Carmelitaanse stemmen over beschouwing en apostolaat. Ascetische bijdragen, 1 (Merkelbeek, 1943). Nederlandse vertaling van *Liber primorum monachorum* door Irenaeus Rosier O.Carm. en Rumoldus Mollink O.Carm. Boxmeer, 2002; 2010².
4. Franciscus Amelry O.Carm., *Een Dyalogus, of tsamensprekinge der Sielen ende Schriftuerlijck bewijs, die Siele tot kennisse van haren Bruydegom treckende*. Naar de uitgave van 1551 bij Symon Cock te Ieper bewerkt door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2003.
5. Falco Thuis O.Carm., *Titus Brandsma (1881-1942), de Karmeliet die ons blijft inspireren. Een model voor karmelitaans leven in het derde millennium?* Boxmeer, 2003.
6. Michael a S. Augustino O.Carm., *Marie-vormigh ende Mariehlyck leven in Maria om Maria*. Naar de uitgave van 1669 bij G. Lints te Mechelen bewerkt door Rudolf van Dijk O.Carm. en met de hertaling van Theodulf Vrakking O.Carm. Boxmeer, 2003.
7. *Het leven van Maria Magdalena de Pazzis in beeld*. Naar de uitgave van Vita Seraphicae Virginis S. Mariae Magdalene de Pazzis (1670), met vertaling van de Latijnse bijschriften bij de gravures van Abraham van Diepenbeke door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2003.
8. *De gebrandschilderde ramen in het Karmelklooster te Boxmeer*. Met vertaling van de Latijnse onderschriften door Theodulf Vrakking O.Carm. en toelichtende tekst door Sanny Bruijns O.Carm. Boxmeer, 2004.
9. Boudewijn Leers O.Carm., *Fioretti van Onze Lieve Vrouw van de berg Karmel*. Vertaald naar de interne Latijnse teksteditie met Engelse vertaling van Richard Copsey O.Carm. door Sergius Brandehof O.Carm. Bewerkt en ingeleid door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2005.
10. Mariet Stickers O.Carm., *De geestelijke weg van Maria Petyt*. Boxmeer, 2005.
11. Kees Waaijman O.Carm., *De Karmelstilte*. Oorspronkelijke tekst van de Engelstalige bijdrage in Carmelus, 40 (1993) 11-42. Met een voorwoord door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2005; 2007², 2013³.
12. *De geestelijke weg van Elia. De Eliacyclus van Janet Brooks Gerloff in de abdijkerk van Kornelimünster*. Ingeleid en toegelicht door Rudolf van Dijk O.Carm. Met vertaling van *1 Koningen* 19,1-19 door Kees Waaijman O.Carm. Boxmeer, 2006; 2011².
13. John Welch O.Carm., *Seizoenen van het hart. De spirituele dynamiek van het karmelitaanse leven*. Uit het Engels vertaald door Anny Marsman-Hümmels en Nicola van de Rakt O.Carm. Boxmeer, 2007.
14. *Ach... Liber amicorum et amicarum ter gelegenheid van de vijfenzestigste verjaardag van Kees Waaijman*. Onder redactie van Rudolf van Dijk O.Carm. Met een voorwoord door Ben Wolbers O.Carm. Boxmeer, 2007.

Zie verder op de binnenzijde van de achterkaft →

PROF. DR. JACQUES VAN GINNEKEN SJ
(omstreeks 1940), hoogleraar
Katholieke Universiteit Nijmegen (1923-1945)
foto: Katholiek Documentatie Centrum,
Nijmegen

VOORWOORD

Na de dood van Titus Brandsma in juli 1942 zijn er vele publicaties verschenen van en over deze in 1985 zalig verklaarde karmeliet. Naast de nieuwe biografie van Ton Crijnen (2008) verschenen in de *Reeks Karmelitaanse Vorming* o.a. de lezingen over karmelitaanse mystiek (RKV 19) en de karmelretraite (RKV 16), die Titus in de dertiger jaren van de vorige eeuw heeft samengesteld en uitgesproken. De meest recente publicatie over Titus verscheen in december 2012 van de hand van Rudolf van Dijk in zijn boek *Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie* (2012). In dit boek wordt de geschiedenis van het editieproject van de verzamelde geschriften van Geert Grote beschreven, en met name de rol die Titus Brandsma daarin gespeeld heeft.

Met de uitgave van de *Herdenkingsrede* van professor Jacques van Ginneken SJ wordt een belangrijk tijdsdocument toegankelijk gemaakt. Deze rede is uitgesproken op 23 september 1942 in een academische rouwzitting in de toenmalige aula van de Katholieke Universiteit aan de Wilhelminasingel te Nijmegen.

Dank aan Paul Begheyn SJ, archivaris van de Nederlandse Provincie der Jezuïeten te Nijmegen, voor de toestemming om de ongepubliceerde tekst van de *Herdenkingsrede* van zijn medebroeder Jacques van Ginneken in onze reeks op te nemen. Ze geeft een prachtig overzicht van Titus' leven en werken, gezien door de ogen van een flamboyante tijdgenoot en goede vriend en collega. De tien pagina's tellende tekst van Van Ginneken is door Rudolf van Dijk voorzien van een inleiding, ruim 60 verhelderende voetnoten en een literatuurlijst. Voor ons ligt een prachtig tweeluik van Van Ginneken en Van Dijk, dat onze kennis over Titus Brandsma kan vergroten en onze liefde voor hem kan verdiepen.

Almelo, 2 februari 2013.

Sanny Bruijns O.Carm.

INLEIDING

Toen Titus Brandsma op 26 juli 1942 in het Duitse concentratiekamp Dachau was overleden, drong het bericht van zijn overlijden langzaam tot zijn familie, zijn medebroeders en zijn talrijke vrienden, kennissen en collega's door. De senaat van de Katholieke Universiteit Nijmegen nam het initiatief tot een officiële academische rouwzitting, die op 23 september van hetzelfde jaar werd gehouden in de toenmalige aula van de universiteit aan de Wilhelminasingel. Ze werd gevolgd door een liturgische gedachtenisviering in de Sint-Jozefkerk (thans Titus Brandsma Gedachteniskerk) aan het Keizer Karelplein. Deze kerk fungeerde destijds als huiskerk voor de universitaire gemeenschap.

Tijdens de rouwzitting werd een *Herdenkingsrede* uitgesproken door professor dr. Jacques van Ginneken SJ, hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde, vergelijkende Indogermaanse taalwetenschap en Sanskriet. Hij was niet alleen collega van professor Brandsma binnen de faculteit der letteren en wijsbegeerte, maar ook een goede vriend en bovendien zijn kompaan in menig academisch project van de Nijmeegse *Alma Mater*. Zowel binnen als buiten de universitaire wereld behoorde Van Ginneken tot de meest schilderachtige persoonlijkheden.

DE AUTEUR. Jacques J.A. van Ginneken (Oudenbosch 21 april 1877 – Nijmegen 20 oktober 1945) trad in 1895 toe tot de Sociëteit van Jezus. Na zijn eerste vormingsjaren studeerde hij vanaf 1902 Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. In 1907 promoveerde hij bij de breed georiënteerde, Nederlandse linguïst en antropoloog C.C. Uehlenbeck (1866-1951) op een dissertatie onder de titel *Principes de linguistique psychologique*.¹ Sinds 1911 werkte hij als leraar Nederlands aan het Canisiuscollege te Nijmegen. In 1919 werd hij als mogelijke opvolger van de hoogleraar Jan te Winkel (1847-1927) aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam op niet-wetenschappelijke gronden gepasseerd.

Een nieuwe kans kreeg Van Ginneken, toen in 1923 een neerlandicus benoemd moest worden op de leerstoel Nederlandse taal- en letterkunde van de pas gestichte Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen. Hij kreeg inderdaad de benoeming en ontwikkelde zich tot een eigenzinnig geleerde, met grote belangstelling voor de psychologische en antropologische aspecten van de taalwetenschap.² Nog vóór zijn benoeming tot hoogleraar had hij drie instituten voor seculiere christenen opgericht: de *Vrouwen van Bethanië* (1919), de *Vrouwen van Nazareth* (1921) en de *Kruisvaarders van Sint-Jan* (1922). Met deze drie gemeenschappen wilde hij instrumenten creëren voor de bekering van niet-katholieken in en buiten Nederland. De betekenis van 'Gods verwende kind' voor dit

¹ J.J.A. van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse*. Bibliothèque de philosophie expérimentale, 4 (Amsterdam e.a., 1907).

² A.P. Foolen en J. Noordegraaf (uitg.), *De taal is kennis van de ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken (1877-1945)* (Münster, 1996). – T. Hagen, 'Jacques van Ginneken', in: Brabers e.a., *Nijmeegse gezichten*, 1998, 20-29.

aandeel aan de katholieke emancipatie in het interbellum is intussen door Marjet Derks uitvoerig beschreven.³

De houding van Jacques van Ginneken tijdens de Tweede Wereldoorlog is niet onbesproken.⁴ Al vóór de oorlog had hij in zijn boek *Ras en taal* (1935) blijk gegeven van een zekere, wetenschappelijk gefundeerde anti-joodse gezindheid, die de bestuurders van de Amsterdamse Universiteit kopschuw had gemaakt.⁵ Een jaar na de herdenking van zijn overleden collega Titus Brandsma toonde de spraakmakende jezuïet zich in zekere zin pro-Duits door zijn bereidheid om in het Duitse Rijk als hoogleraar te gaan werken. Toen hij weer een jaar later weigerde de geallieerden het Nijmeegs bombardement (22 februari 1944) te verwijten, moest hij – verdacht van anti-Duitse gezindheid – onderduiken. Na de bevrijding (5 mei 1945) dook hij weer op, ontwikkelde grootse plannen, maar stierf nog in 1945 tijdens een operatie aan de gevolgen van een hersentumor.

EEN NIET-GEPUBLICEEERDE HERDENKINGSREDE. De *Herdenkingsrede* die Jacques van Ginneken aan de nagedachtenis van Titus Brandsma wijdde, is voor zover bekend nooit in druk uitgegeven. Ze wordt bewaard in het *Archief van de Nederlandse Provincie der Jezuiten* te Nijmegen en omvat tien bladen doorslagpapier in quartoformaat met getypte tekst. Gerrold van der Stroom vindt het een ‘weinigzeggend stuk’, en meent dat de ongedateerde tekst ‘toch wel niet letterlijk’ door Van Ginneken is uitgesproken.⁶ Hij baseert zich op het feit dat de hoogleraar gewaagt van Brandsma’s arrestatie en van diens verblijf in ‘de gevangenis te Scheveningen’ en ‘het gevangenkamp te Amersfoort’. Naar mijn mening zijn deze argumenten te zwak en was het in de herfst van 1942 nog niet gevaarlijk om de strafinstellingen te Scheveningen en Amersfoort in het openbaar als gevangenissen aan te merken. Wel hadden de Duitse autoriteiten beperkingen afgekondigd inzake het vermelden van de plaats van overlijden en de doodsoorzaak waar het om overleden *Häftlinge* ging. Henk Aukes schrijft hierover het volgende:

Van Ginneken, op 23 september, hield zijn grote aularede, maar over alles wat met de dood van pater Brandsma samenhang, moest hij zwijgen. Rutten herdacht hem even later bij de overdracht van het rectoraat. ‘In liefde lag zijn beslissende kracht’, zei hij.⁷ Maar ook hij moest zich stil houden, echter niet zonder die grootse aanduiding van het licht dat ook de mensen van *De Tijd*, zonder Titus te noemen, hadden aangekondigd: ‘Er gaan stralen uit van deze dode’.⁸

³ M. Derks, *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* (Hilversum, 2007), vooral 39-89.

⁴ G.P. van der Stroom, *Jac. van Ginneken onder vuur. Over eigentijdse en naoorlogse kritiek op de taalkundige J.J.A. van Ginneken S.J. (1877-1945)*. Academisch proefschrift Amsterdam (VU) (Amsterdam; Münster, 2012), vooral 233-302.

⁵ J.J.A. van Ginneken, *Ras en taal*. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, nieuwe serie, 36 (Amsterdam, 1935).

⁶ Gerrold van der Stroom, ‘Jac. van Ginneken in de Tweede Wereldoorlog’, *Voortgang*, 18 (1999) 177-209, vooral 182. Van der Stroom herhaalt zijn standpunt in: Van der Stroom, *Van Ginneken*, 2012 (als in noot 4) 243.

⁷ Prof. dr. F.J.Th. Rutten (1899-1980), gepromoveerd in de letteren (1928) en in de psychologie (1929), werd in 1931 aan de Nijmeegse *Alma Mater* benoemd tot bijzonder hoogleraar en in 1933 tot gewoon hoogleraar empirische en toegepaste zielkunde, speciaal voor de opvoedkunde. Brabers e.a., *Nijmeegse gezichten*, 1998, 118-129. Rutten was in het studiejaar 1941-1942 rector magnificus en droeg deze waardigheid in 1942 over aan prof. mr. B.H.D. Hermesdorf.

⁸ Aukes, *Brandsma*, 1985³, 299.

Ook toen al werden er woorden over Titus Brandsma gesproken, die wezenlijk zouden blijken te zijn voor het beeld dat de naoorlogse generaties zich van hem zouden vormen.

In deze aflevering van de *Reeks Karmelitaanse Vorming* wordt de *Herdenkingsrede* voor het eerst in haar geheel en geannoteerd uitgegeven. Het belang van deze editie ligt allereerst in de waardering waarvan een vooraanstaande collega als Jacques van Ginneken ten aanzien van Titus Brandsma getuigt. Vervolgens biedt zijn beschouwing van diens leven en werken tal van aanknopingspunten voor meer gedetailleerde informatie. Deze vinden wij niet alleen in de drie grote Nederlandstalige biografieën van Brocardus Meijer O.Carm. (1951), Henk Aukes (1961) en Ton Crijnen (2008) nader uitgewerkt, maar ook verspreid in tal van monografieën, tijdschriftartikelen en congresbijdragen.⁹

De *Herdenkingsrede* is te beschouwen als een bron voor verdere studie van de beeldvorming waaraan de overledene al tijdens zijn leven blootstond en die na zijn ontijdig overlijden in veel opzichten een eigen leven is gaan lijden. Zo zelfs dat de hardnekkige gedachte heeft postgevat: Titus Brandsma was te heilig om een fatsoenlijke wetenschapper te zijn en zijn falen als geleerde wordt ruimschoots goedgeemaakt door zijn heilig leven en zijn heldhaftig sterven. Hiermee wordt geen recht gedaan aan een werkelijkheid die veel gecompliceerder is dan men in deze gedachte verwoord vindt. Een eerlijk waardeoordeel over Brandsma als geleerde dient te stoelen op nauwkeurig onderzoek van zijn projecten, publicaties en plannen in het licht van de opvattingen die zijn tijdgenoten en epigonen over hem koesterden.

EDITIE MET COMMENTAAR. De brontekst die in deze aflevering van *RKV* gepresenteerd wordt, heeft enige bewerking ondergaan, maar zonder dat aan de tekst zelf ook maar enige afbreuk is gedaan. Allereerst is de *Herdenkingsrede*, die in het bewaarde typoscript geen titel heeft, van een titel voorzien. Gekozen is voor een kernachtig citaat uit de rede zelf, in de toen geldende spelling: 'Aldoor een gelukkige mensch...', waarin de auteur zich tevens als geboren Brabander verraadt. Vervolgens is in de lopende tekst de verouderde spelling vervangen door die van het thans gebruikelijke 'Groene boekje'. Verder zijn het hoofdlettergebruik, de interpunctie en de schrijfwijze van getallen eveneens aangepast aan de huidige regels. Enkele typefouten in het typoscript zijn stilzwijgend verbeterd. Om de tekst ter wille van de lezer enigszins te structureren heb ik tussen < > enkele tussenkopjes aangebracht; deze behoren dus niet tot de oorspronkelijke tekst. De wat willekeurige wijze waarop Van Ginneken alinea's maakte, heb ik volgens de logica van de gesloten gedachtegang bijgestuurd.

De tekst van de *Herdenkingsrede* is in voetnoten royaal van commentaar voorzien, zodat de lezer naar behoefte zo goed mogelijk in de historische context wordt ingewijd. Hierin staan niet alleen vertalingen van Latijnse termen en citaten, maar vindt men ook nadere toelichting op zaken die intussen niet meer algemeen bekend verondersteld kunnen worden. Ook verwijzing naar andere bronnen en literatuur is in het notenapparaat opgenomen. Voor referenties naar de geschriften van Titus Brandsma is de *Bibliography* van Joachim Smet O.Carm. steeds het uitgangspunt. Waar mogelijk of wenselijk wordt aan de hand van de drie genoemde biografieën – bij voorkeur de meest recente (Crijnen, *Brandsma*, 2008) – verwezen

⁹ Over de geestelijke weg van Titus Brandsma zie vooral: Dölle, *Brandsma*, 2000. – Over zijn betekenis voor de katholieke pers zie vooral: Hemels, *Als het goede*, 2008.

naar passages waarin het door Van Ginneken aangeduide thema of feit nader wordt beschreven.

Nijmegen, 2 februari 2013.

Rudolf van Dijk O.Carm.

BRONNEN EN LITERATUUR BIJ DE *HERDENKINGSREDE*

Opmerking. Verwijzingen naar contemporaine geschriften van Titus Brandsma zijn niet in deze lijst opgenomen, maar worden afzonderlijk met volledige titelbeschrijving vermeld in de voetnoten bij de *Herdenkingsrede*. Literatuur waarnaar alleen in de voetnoten bij de inleiding verwezen wordt, is evenmin in onderstaande lijst herhaald.

Arts/Van Rooy,
<i>Geschiedenis</i> , 1948	M. Arts en J. van Rooy, <i>Vijf en twintig jaar middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs door de P.P. Carmelieten in Nederland, 1923-1948. Geschiedenis van het Carmelcollege te Oss en van het Twents Carmellyceum te Oldenzaal</i> ([Tilburg], [1948]).
Aukes, <i>Brandsma</i> , 1985 ³	H.W.F. Aukes, <i>Het leven van Titus Brandsma</i> (Utrecht; Antwerpen, 1961; 1985 ³).
De Borchgrave,
<i>Vlaanderen</i> , 2001	Chr. De Borchgrave, <i>Eerst Vlaanderen voor Christus. De pionierstijd van het Ruusbroecgenootschap</i> (Averbode, 2001).
Brabers e.a., <i>Nijmeegse gezichten</i> , 1998	J.B.A.M. Brabers; H. Corman; P.A. Gosling (red.), <i>Nijmeegse gezichten, Vijf en zeventig jaar Katholieke Universiteit</i> (Nijmegen, 1998).
Brabers, <i>Proeven</i> , 1998	J. Brabers, <i>Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998</i> (2 dln; Nijmegen, 1998)
Brandsma,
<i>Karmelretraite</i> , 2008	T. Brandsma, <i>Naar Jezus met Maria. Karmelretraite</i> . Met een inleiding door S. Bruijns en verantwoording door R. van Dijk. Reeks Karmelitaanse Vorming, 17 (Boxmeer, 2008).
Brandsma, <i>Mystiek</i> , 2011	T. Brandsma, <i>Mystiek van de Carmel. Historische schetsen</i> . Nederlandse vertaling van <i>Carmelite Mysticism – Historical Sketches</i> (1936). Met een inleiding door S. Bruijns en verantwoording door R. van Dijk. Reeks Karmelitaanse Vorming, 19 (Boxmeer, 2011).
Burns, <i>Zoeken</i> , 2011	J.M. Burns, <i>Zoeken naar de Heer. Lessen uit het Ordinale van Sibertus de Beka. Voordracht op het Karmelseminar over contemplatie bij de vroege schrijvers van de Karmelorde</i> , Rome, 3-7 november 2010. Uit het Engels vertaald door A. Kallenberg. Reeks Karmelitaanse Vorming, 21 (Boxmeer, 2011).
Crijnen, <i>Brandsma</i> , 2008	A.J. Crijnen, <i>Titus Brandsma, de man achter de mythe. De nieuwe biografie</i> (Nijmegen, 2008).
Van Dijk, 'Bestemming', 1998-2000	R.Th.M. van Dijk, 'Titus Brandsma en de bestemming van de <i>Bibliotheca Neerlandica Manuscripta</i> van Willem de Vreese', <i>Ons Geestelijk Erf</i> , 72 (1998 [2000]) 273-292; 73 (1999 [2000]) 40-72.
Van Dijk, 'Editio critica', 2012	R.Th.M. van Dijk, 'Titus Brandsma en de <i>editio critica</i> van de verzamelde geschriften van Geert Grote. Geschiedenis van een editieproject', in: Ch. Caspers en R. Hofman (red.), Rudolf van Dijk, <i>Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie</i> (Hilversum, 2012) 85-126.

- Van Dijk, *Brandsma*, 2010
R. van Dijk, *Titus Brandsma en de Moderne Devotie. Inleiding voor de Karmelfamilie Nederland op de Dies Natalis van het Titus Brandsma Instituut (Nijmegen 4 juni 2010)*. Reeks Karmelitaanse Vorming, 18 (Boxmeer, 2010).
- Van Dijk, *Prolegomena*, 2003
R.Th.M. van Dijk, *Gerardi Magni Opera omnia I, 1: Ad Gerardi Magni Opera omnia Prolegomena. Die Forschungslage des gesamten Schrifttums (mit Ausnahme des Stundenbuches)*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 192 (Turnhout, 2003).
- Dobbelaer, *Hora est*, 1998
A.J.M. Dobbelaer, *Hora est. Bibliografie van de proefschriften Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998* (Nijmegen, 1998).
- Dölle, *Brandsma*, 2000
C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma. Biografie van een martelaar 1881-1942*. Mystieke teksten en thema's, 16 (Baarn; Gent, 2000).
- Van Driel, *Mystagoog*, 2008
S. van Driel, *De mystagoog Titus Brandsma. Een onderzoek naar de mystagogische laag in artikelen van Titus Brandsma in het Dagblad De Gelderlander*. Scriptie ter afsluiting van de Master Interreligieuze Spiritualiteitssudies aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen, 2008).
- Van Driel, *Voorwerp*, 2010
S. van Driel, *Voorwerp van Gods liefde. Titus Brandsma over de weg die God en mens met elkaar gaan*. Lezing tijdens de jaarlijkse herdenking van Titus Brandsma (Nijmegen 31 oktober 2009). Reeks Karmelitaanse Vorming, 17 (Boxmeer, 2010).
- Hemels, *Als het goede*, 2008
J. Hemels, 'Als het goede maar gebeurt'. *Titus Brandsma Adviseur in vrijheid en verzet*. Met een inleiding van Kees Waaijman (Kampen, 2008).
- Hofman, *Focaristis*, 2011
R.H.F. Hofman (uitg.), *Sermo ad clerum Traiectensem de focaristis – Opera minora contra focaristas*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 235. *Gerardi Magni Opera omnia II, 1:* (Turnhout, 2011).
- Hofman, *Ornatus*, 2000
R.H.F. Hofman (uitg.), *Ioannis Rusbrochii, Ornatus Spiritualis Desponsationis, Gerardo Magno interprete*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 172. *Gerardi Magni Opera omnia V, 1* (Turnhout, 2000).
- Hofman, *Turrim*, 2003
R.H.F. Hofman (uitg.), *Gerardi Magni Contra turrim traiectensem*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 192, 745-814. *Gerardi Magni Opera omnia I, 2* (Turnhout, 2003).
- Jacobs, *MCN*, 2011
A.P.J. Jacobs, *Monasticon Carmelitanum Neerlandicum. Historisch repertorium van de kloosters van de Orde der Broeders en Zusters van O.L. Vrouw van de berg Karmel (13de eeuw – 1940)*. Institutum Carmelitanum (Roma) – Monastica Carmelitana, 1 (Heerlen, 2011).
- Kallenberg, *Verrijzenisliturgie*, 2011
A. Kallenberg, *Verrijzenisliturgie in de traditie van de Karmel. Bij gelegenheid van het zevende eeuwfeest van het Ordinale van Sibert van Beek O.Carm.* Reeks Karmelitaanse vorming, 20 (Boxmeer, 2011). –
- Meijer, 'Brandsma', 1946-47
B. Meijer, 'Anne Sjoerd Brandsma (Oegeklooster, 23 Februari 1881 – Dachau, 26 Juli 1942)', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1946-1947, 24-28.
- Meijer, *Brandsma*, 1951
B. Meijer, *Titus Brandsma* (Bussum, 1951).
- Smet, *Bibliography*, 1991
J. Smet (red.), *Titus Brandsma O.Carm. 1881-1942. A Bibliography of his Printed Writings, revised and translated* (Rome, 1991).
- Smet, *Geschiedenis*, 1988-96
J. Smet, *De geschiedenis van de Karmel* (4 dln; Almelo, 1988-1996).
- Struyker Boudier, *Brandsma herdacht*, 1985
C.E.M. Struyker Boudier (red.), *Titus Brandsma herdacht. Voordrachten bij gelegenheid van de Zalgiverklaring van Prof. Dr. Titus Brandsma O.Carm., hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen (1923-1942), gehouden op 8 november 1985 te Nijmegen* (Nijmegen, 1985).
- Struyker Boudier, *Brandsma herzien*, 1993
C.E.M. Struyker Boudier (red.), *Titus Brandsma, herzien-herdacht-herschreven. Verslagboek van een symposium gehouden rondom 'Titus Brandsma, hoogleraar en martelaar' gehouden op woensdag 28 oktober 1992 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen* (Baarn, 1993).
- Struyker Boudier, *Wijsgerig leven III*, 1987
C.E.M. Struyker Boudier, *Wijsgerig leven in Nederland, België en Luxemburg 1880-1980, III: In Godsnaam. De augustijnen, carmeliëten en minderbroeders* (Nijmegen; Baarn, 1987).

- Tiecke, *Werken*, 1941
- Ulijn, *Titus*, 2009
- Waaijman, 'Brandsma', 1998
- Waaijman, *Spiritualiteit*, 2003⁴
- Waaijman/Maas, *Spiritualiteit Brandsma*, 2008
- Zimmerman, *Ordinaire*, 1910
- J.G.J. Tiecke, *De werken van Geert Groote* (Nijmegen, 1941).
- G. Ulijn, *Titus in Oss. Tien jaar Titus Brandsmaparochie Oss* (Oss, 2009).
- K. Waaijman, 'Titus Brandsma', in: Brabers e.a., *Nijmeegse gezichten*, 1998, 50-59.
- K. Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen; Gent, 2003⁴).
- K. Waaijman en F. Maas, *De spiritualiteit van Titus Brandsma. Hoe de tijd ons Godsbegrip bepaalt* (Kampen, 2008).
- B. Zimmerman (uitg.), *Sibert de Beka (vers 1312), Ordinaire de l'Ordre de Notre-Dame du Mont-Carmel. Publié d'après le manuscrit original et collationné sur divers manuscrits et imprimés*. Bibliothèque liturgique, 13 (Parijs, 1910).

ANNO SJOERD BRANDSMA 1881-1942

Anno Sjoerd Brandsma werd in de gemeente Wonseradeel geboren te Ugoklooster bij Bolsward, de 23ste februari 1881. Zijn ouders behoorden tot een vurig katholieke, welgestelde landbouwersfamilie. Drie hunner kinderen zijn religieus geworden. Op de katholieke school van Bolsward kreeg hij zijn lager onderwijs. Hij was een betrekkelijk kleine jongen, kwikzilver van geest en met een paar springlevende guitige ogen. Hij was blijkbaar heel goed gedoopt en nog goed opgevoed op de koop toe. Want er was toen blijkbaar weinig van erfzonde in hem overgebleven en de boze begeerlijkheid is levenslang ook nooit meer bij hem teruggekomen.¹

Geen wonder dat die jongen vroeg Latijn ging leren bij de paters franciscanen te Megen; alleen begreep niemand, dat hij op 16-jarige leeftijd te Boxmeer ineens karmeliet werd, en toch heeft dat zeker zijn mystieke aanleg gedaan. Later komt hij in zijn geschriften vaak op de geest van franciscanen en karmelieten terug, en dan is het verschil altijd, dat bij het *vita mixta* van de Karmel de *contemplatio* het *pars principalior* moet wezen.² Kwikzilver heeft naast zijn beweeglijkheid een nog feller zwaartekracht en dringt zich onverbiddelijk altijd in de diepste lagen.³

Heeft Teresa hem tot de Karmel of de Karmel hem tot Teresa gebracht? Ik durf het niet te zeggen, maar zeker is het dat hij in de Karmel de naam van Paulus' uitverkoren leerling Titus *spoudaioteros authairetos* aannam,⁴ de derde oktober 1899 zijn religieuze professie aflegde en reeds in 1901 een heel uitvoerige *Bloemlezing uit de werken der H. Teresa* liet verschijnen; met zijn beweeglijke en toch diepe ziel wist hij daar al vroeg bescheid.⁵ Dit vroegrijpe beseft men eerst ten volle, als wij hem pas vier jaar later op 17 Juni 1905 op 24-jarige leeftijd in de Sint-Jan te 's Hertogenbosch priester zien wijden.⁶ Zijn oversten wisten dat ze in hem van boven een talent hadden thuisgekregen dat zijn interest moest opbrengen menigvoud, en stuurden hem daarom naar Rome om er de wijsbegeerte te studeren aan de Gregoriana. Op het einde van het vierde jaar behaalde hij in 1909 daar het doctoraat.⁷

Zijn verder leven valt nu in twee grote tijdperken uiteen. Eerst doceerde hij gedurende veertien jaar de wijsbegeerte aan het philosophicum van zijn Orde te Oss,

¹ Meer hierover in: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 17-28

² Het begrip *vita mixta*, 'gemengd leven', betreft een levenshouding die door zowel actie (vanuit de liefde als *caritas*, 'naastenliefde') als contemplatie (vanuit de liefde als *amor*, 'minne') wordt gekenmerkt. – Het begrip *contemplatio*, 'schouwing', articuleert in de spiritualiteit 'de aandachtige, godzoekende toelag, die tijd en ruimte zo ordent, dat een uitsparing ontstaat waarbinnen de bewogenheid van God kan worden geschouwd'. Waaijman, *Spiritualiteit*, 2000, 343. Binnen de werkelijkheid van een *vita mixta* heeft contemplatie – aldus althans Van Ginneken – het 'voornaamste aandeel' (*pars principalior*).

³ Meer over deze periode in: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 29-36.

⁴ *spoudaioteros authairetos*, 'soevereine ijveraar'. Vgl. 2 Kor 8,17: *Want hij [Titus] is ingegaan op mijn [Paulus'] verzoek en in zijn grote ijver is hij uit eigen beweging naar u [Korintiërs] vertrokken.*

⁵ *Bloemlezing uit de werken der Hl. Teresa*. Uit het Fransch vertaald door fr. Titus Brandsma, O.Carm. (Nijmegen, L.C.G. Mosmans, 1901).

⁶ Over zijn vormings- en opleidingsjaren zie: Crijnen, *Brandsma*, 45-68. – Aukes, *Brandsma*, 1985³, 27-48. – Meijer, *Brandsma*, 1951, 19-33.

⁷ Meer over de Romeinse periode in: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 69-83. – Aukes, *Brandsma*, 1985³, 49-57. – Meijer, *Brandsma*, 1951, 35-46.

en daarna was hij negentien jaar lang professor aan de Nijmeegse Universiteit.⁸ In beide tijdvakken verdeelde hij zijn aandacht over de wijsbegeerte en de mystiek, met een zekere voorliefde voor de ontraadseling van beider geschiedkundige ontwikkeling.

<1909-1942: DOCENT EN HOOGLERAAR IN DE WIJSBEGEERTE>

Als wij ons eerst naar de wijsbegeerte wenden, mogen wij hem, meen ik – het kwiksilver blijft zich gelijk – als eclecticus karakteriseren.⁹ Aan geen enkele school had hij onverdeeld zijn adhesie gegeven, maar in elk vraagstuk koos hij na een wel-overwogen pro en contra zijn eigen brede standpunt. Naast Thomas in het middelpunt van zijn aandacht, doceerde hij ook de nieuwere metafysica.¹⁰ Naast Scotus Eriugena in de vroege middeleeuwen had hij ook aandacht voor Descartes, de hedendaagse opvattingen over het wezen van de stof en de nieuwere stromingen van de nieuwe tijd.¹¹ Zijn lessen waren klaar en helder als glas, en hij zocht het meer in de zekere hem evidente richtlijnen dan in de duistere moeilijker punten, die ook de katholieke scholen onderling verdelen. Hij was toch juist het omgekeerde van een onrustige *Grübler*, ja met een verklaard optimisme wist hij uit de elkander bestrijdende systemen vaak een synthese te beproeven, die hem en zijn leerlingen volkomen bevredigde.

Zijn eerste speculatieve studie in het tijdschrift *De Katholiek* van 1916 was gewijd aan de ruimte.¹² Over ruimte en tijd heeft hij trouwens meermalen uitvoerig college gegeven. Wij staan hier dan ook aanstonds versteld over het gemak waarmee deze scholastieke filosoof zich beweegt in de modernste gedachten der

⁸ Over de periode waarin Titus Brandsma in de karmel van Oss verbleef, zie: Ulijn, *Titus*, 2009. – Crijnen, *Brandsma*, 2008, 104-134. – Aukes, *Brandsma*, 1985³, 58-83. – Meijer, *Brandsma*, 1951, 46-68.

⁹ Over Titus Brandsma als wijsgeer zie vooral: Meijer, *Brandsma*, 1951, 117-138. – Struyker Boudier, *Wijsgerig leven III*, 1987, 46-53, vooral 49-53; 296-297 (publicaties van Brandsma).

¹⁰ Thomas van Aquino (1225-1274), Italiaanse dominicaan, belangrijke vertegenwoordiger van de scholastiek. Hiermee wordt in het algemeen de middeleeuwse filosofie bedoeld, maar in het bijzonder de onderwijsmethode van de dialectiek (het denken in tegenstellingen), zoals deze aan de stadsscholen ontstond (11de eeuw) en tot de universiteiten doordrong (12-13de eeuw). Thomas is de belangrijkste systematicus op het gebied van de filosofie en de theologie in de middeleeuwen. Zijn onvoltooid gebleven *Summa theologiae* (ook *Summa theologica* of kortweg *Summa*) was bedoeld als een handboek voor een systematische doordenking van wijsgerige en theologische vraagstukken en als samenvatting en onderbouwing van de belangrijkste stellingen in de christelijke theologie vanuit scholastiek perspectief. – *Metafysica* wordt de wijsgerige leer genoemd die het wezen van de werkelijkheid zoekt en oog heeft voor wat die werkelijkheid constitueert.

¹¹ Johannes Scotus Eriugena (810-877), Ierse monnik, de 'eerste vader van de scholastiek' genoemd. Hij leidde de paleisschool van Karel de Grote in Parijs. – René Descartes (1596-1650), Franse filosoof en wiskundige. Hij legde de grondslag voor het rationalisme (17de eeuw) en wordt gezien als de 'vader van de moderne wijsbegeerte'.

¹² T. Brandsma, 'De ruimte', in: *De Katholiek*, 149 (1916) 81-106.

niet-Euclidische ruimte met haar mogelijke kromming en de schimideeën der hogere dimensies.¹³

Van geheel andere aard was zijn voordracht voor de *Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging* in 1931 over de geschiedenis der wijsbegeerte in Nederland vóór de hervorming, in vier tijdvakken: het eerste van de achtste tot de elfde eeuw, het tweede van de twaalfde tot het midden der dertiende eeuw, het derde van het midden der dertiende tot het eind der veertiende eeuw, en het vierde over de vijftiende eeuw.¹⁴ Dit is een baanbrekende studie geweest. Hier heeft hij de eerste synthese beproefd van een stof die nog niemand in haar geheel had overzien. Collega Sassen, die thans zelf werkt aan een nieuw boek over deze zelfde stof, heeft mij meegedeeld dat deze eerste proeve in menig punt kan verbeterd worden, maar dat zij hem zelf daarbij de goede weg heeft gewezen, en tot nu toe een volstrekt unieke prestatie is geweest.¹⁵

Een latere speculatieve verhandeling was zijn rectoraatsrede van 1932 over het *Godsbegrip*, waarvan na korte tijd een tweede uitgave verscheen.¹⁶ Deze heeft toen nogal stof opgeworpen. Strengere thomisten vonden dat de spreker nogal ver van het geijkte godsbegrip der *Summa theologica* afweek. Het intellectualisme van het thomistische godsbegrip was door hem aanmerkelijk gemitigeerd. Anderen prezen daarentegen zijn brede gematigdheid en verzoenende houding tegenover de andere katholieke opvattingen. Als ik mij niet vergis, speelde hier ook Brandsma's eigen mystieke ervaring doorheen. Dat deed ze trouwens wel meer, ook op ander terrein. Zo heeft hij bijvoorbeeld met kennelijke bedoelingen in het laatste jaar een ontologisch college gegeven over het goede en het schone.¹⁷

Andere wijsgerige studies zijn niet van hem verschenen, maar in zijn intieme kring heeft hij meermalen verteld, dat hij nog steeds omliep met het plan een volledig

¹³ Euclides van Alexandrië (ca. 300 v.Chr.) was een Hellenistische wiskundige, werkzaam in de beroemde bibliotheek van Alexandrië. Hij geldt als de 'vader van de meetkunde'. Zijn boek *Elementen* was tot in het begin van de twintigste eeuw het belangrijkste leerboek in het wiskunde-onderwijs.

¹⁴ T. Brandsma, 'De middeleeuwsche wijsbegeerte in de Nederlanden', in: *Annalen [der] Vereeniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland*, 23 (1931) 19-80. Deze studie vormt het leeuwendeel van T. Brandsma en F. Sassen, 'De middeleeuwsche wijsbegeerte in de Nederlanden', *Annalen [der] Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland*, 23 (1931) nr. 2, 1-80. C.E.M. Struyker Boudier, *Een man van de geest. Hoofdstukken over leven en werken van Ferdinand Sassen* (Nijmegen, 1997) 274 vermeldt alleen het aandeel van Sassen (p. 1 is inleiding, door beide auteurs ondertekend; p. 3-18 door Sassen), niet dat van Brandsma (p. 19-80). Elders toont Struyker Boudier waardering voor het pionierswerk van Brandsma: 'Samen met Sassen preadviseerde hij [= Brandsma] in 1930 voor de Vereeniging tot Bevordering van de Beoefening der Wetenschappen onder de Katholieken in Nederland terzake deze materie, waarbij hij een schat aan nieuw materiaal produceerde en ordende, waarop Sassen later kon voortbouwen'. Struyker Boudier, *Wijsgerig leven III*, 1987, 51.

¹⁵ Ferdinand L.R. Sassen (1894-1971), Nederlands priester en filosoof, hoogleraar wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (1929-1945) en aan de Rijksuniversiteit Leiden (1945-1964). Sassen schreef een 'in memoriam' voor zijn collega en vakgenoot: F.S. [= F. Sassen], 'Prof. Dr. Titus Brandsma, Ord. Carm. †', *Jaarboek der R.K. Universiteit te Nijmegen*, 1941-1942, 68-69. Wat Van Ginneken met 'een nieuw boek' bedoelt, is waarschijnlijk: F.L.R. Sassen, *De wijsbegeerte der Middeleeuwen in de Nederlanden*. Nederlandsche monographieën, 4 (Lochem, De Tijdstroom, 1944).

¹⁶ T. Brandsma, *Godsbegrip. Rede uitgesproken op den Dies Natalis der R.K. Universiteit, 17 October, 1932* (Nijmegen, Dekker & Van de Vegt; Utrecht, J.W. van Leeuwen, 1932). De tweede druk verscheen in hetzelfde jaar. Deze rede was gedurende de voorgaande jaren door colleges voorbereid, met name in het studiejaar 1926/27: 'Het Godsbegrip in de vaderlandse wijsbegeerte'. Zie over de rectoraatsrede de meest recente studie: Waaijman/Maas, *Spiritualiteit Brandsma*, 2008.

¹⁷ Uit gegevens in de *Gids voor het studiejaar (1923/24-1942/43) der Rooms-Katholieke Universiteit* blijkt dat het bedoelde college onder de titel 'Hoofdstukken uit de metafysica: het ware, het goede en het schone' voorzien was gedurende het studiejaar 1941-1942 op donderdag om 17 uur.

handboek der wijsbegeerte ter perse te leggen. Als wij echter zouden gaan menen hier met een louter contemplatieve geest te doen te hebben, die alleen en steeds de diepte inging van het abstracte wezen, zouden wij weer de kwikzilveren activiteit in hem miskennen. Want bij al zijn bespiegeling was hij tevens een geprononceerde practicus.

Zodoende heeft hij een belangrijk aandeel gehad in de wederinstelling van het universitaire kandidaatsexamen in de wijsbegeerte, dat bij de invoering van het nieuw academisch statuut van 1922 was achterwege gebleven. Ook in 1926 bleef het een luxe-examen en een compromis, doordat het hoofdvak wijsbegeerte zich tot een minimum beperkte, waarnaast twee niet-wijsgerige bijvakken werden voorgeschreven. Brandsma bekeek, als altijd, de zaak van de optimistische kant en heeft in zijn brochure hierover van 1926 duidelijk uiteengezet, wat er van dit kandidaatsexamen nog te maken was.¹⁸ Zijn verwachten, dat velen dit kandidaats als uitgangspunt zouden nemen voor een doctoraal in de reeds bij het kandidaats gekozen bijvakken, om daarin onderwijsbevoegdheid te verkrijgen, is slechts in weinige gevallen in vervulling gegaan, bijvoorbeeld voor een paar doctoraalexamens in de Nederlandse taal- en letterkunde en een klein getal doctoraalexamens wijsbegeerte met hoofdvak de experimentele psychologie. Maar nu in 1941 de psychologie-examens afzonderlijk zijn geregeld, is de weg voor de psychologie afgesloten; wat hij toen natuurlijk niet kon voorzien.

Maar bovendien maakte hij ook juist heel speciaal werk van de wijsbegeerte der allerbewegelijkste geschiedenisfeiten. Als vaste elementen behandelde hij in zijn colleges hierover: de verschillende oorzaken en finaliteiten, het reactieverschijnsel, het decadentiefenomeen, de invloed en de vorm der nationale gedachte. Hij had zijn eigen ideeën over de plaats van de oorlog en de wet Gods in de geschiedenis, en ten slotte gaf hij geheel in dezelfde lijn tijdens het schooljaar 1938-1939 een wijsgerige beschouwing over het Nationaal-Socialisme.¹⁹

<1923-1942: HOOGLERAAR IN DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE MYSTIEK>

Als wij nu naar de mystiek overgaan, moeten wij eerst vermelden dat zijn eerste proeve over de heilige Teresia later is uitgegroeid tot de grote nieuwe vertaling uit het Spaans van al de werken der heilige Teresia in samenwerking met drie zijner Nederlandse ordegenoten uitgegeven, waarvan in een prachtige uitgave vier delen tussen 1918-1924 verschenen, en nog drie nieuwe in voorbereiding zijn.²⁰ Men zou

¹⁸ T. Brandsma, *De studie der wijsbegeerte aan de R.K. Universiteit in verband met de wederinstelling van het kandidaats-examen in de wijsbegeerte* (Nijmegen, Dekker & Van de Vegt; Utrecht, J.W. van Leeuwen, 1926).

¹⁹ Uit gegevens in de *Gids voor het studiejaar (1923/24-1942/43) der Rooms-Katholieke Universiteit* blijkt dat het bedoelde college onder de titel 'Het nationaal-socialisme wijsgerig beschouwd' in het studiejaar 1938-1939 voorzien was voor de donderdag om 15 uur.

²⁰ *Werken der H. Teresia*. Uit het Spaansch vertaald door Dr. Titus Brandsma, Dr. Eugenius Driessen, Dr. Hubertus Driessen, en Dr. Athanasius v. Rijswijk, van de orde der Broeders van Onze Lieve Vrouw van den Berg Carmel. Reeks Werken van mystieken (Bussum, Paul Brand, 1918-1926). De vier delen onderscheiden zich als volgt: I: *Het boek van haar leven*, vertaald door Titus Brandsma (1918). – II: *Het boek der kloosterstichtingen, regel en constitutiën, wijze van visitatie*, vertaald door Athanasius van

hieruit misschien afleiden dat in latere jaren zijn belangstelling voor Teresia verminderde, maar dan vergist men zich. Juist in de laatste jaren tekende hij toch een overeenkomst met Maurits Esser, waarin hij hem voor de reeks *Boeken van wijsheid en schoonheid* een deel beloofde, dat tot titel zou hebben *Uren met Santa Teresa*.²¹ En vanuit de gevangenis te Scheveningen schrijft hij in het begin van dit jaar, dat hij bezig is met voor Het Spectrum nog een tweede boek over Teresia te schrijven; en in een volgende brief bericht hij, dat in het klad reeds zes hoofdstukken hiervan klaar waren.²²

Maar naast Santa Teresa vereerde hij natuurlijk de heilige Johannes van het Kruis, waarover een dissertatie gereed lag, toen hij in hechtenis werd genomen.²³ Maar ook de andere mystieke en geestelijke schrijvers zijner Orde is hij steeds blijven lezen en bestuderen. Daarvan getuigen vooral zijn groot Frans artikel 'Carmes' van oktober 1937 in de *Dictionnaire de Spiritualité*,²⁴ en het boek waarin hij de negen *lectures* publiceerde, die hij aan de katholieke Universiteit van Washington en elders in 1936 gehouden heeft onder de titel *Carmelite Mysticism in Historical Sketches*, met een *imprimatur* van kardinaal Mundelein, uitgegeven te Chicago.²⁵ Opnieuw kwam hier het gemak uit, waarmee hij zich overal aan alles wist aan te passen. Taal noch cultuurverschil schrikten hem af en hij kwam alles te boven. En niet minder ten slotte de in getypte vellen van hem bewaarde *Carmel-Retraite*,

Rijswijk (1919). – III: *De weg der volmaaktheid ; Het kasteel der ziel*, vertaald door Athanasius van Rijswijk en Titus Brandsma (1926). – IV: *Eerste gedeelte der brieven*, vertaald door Hubertus Driessen (1924). De drie delen die in voorbereiding waren, zijn nooit verschenen.

²¹ Het beoogde boek is later door de karmeliet Francus Sanders gepubliceerd: F. Sanders, *Santa Teresa*. Uren met grote mystici, eerste reeks (Baarn, Hollandia, 1948).

²² In zijn eerste brief (42.02.18) uit de politiegevangenis van Scheveningen vraagt Titus om gelinieerd papier, omdat hij verlof heeft gekregen om te schrijven. Hij vermeldt echter niet waarover hij wil schrijven. Wel vraagt hij om een exemplaar van *Saint-Thérèse écrivain* van A. Hoornaert. Hieruit kan men indirect opmaken dat hij over Teresa van Avila wil schrijven. Boxmeer, NCI, Titus Brandsma Archief [TBA] 26 01.001. – In zijn tweede brief (42.03.05) schrijft hij: 'Ik ben bezig met het leven van de H. Teresia voor Spectrum. In eersten aanleg heb ik zes van de twaalf hoofdstukken af'. Boxmeer, NCI, TBA 26 01.002. – Ook uit zijn geschrift *Mijn cel – dagorde van een gevangene* blijkt dat Titus werkt aan een biografie van deze prominente karmelietes: 'De eerste paar dagen ben ik zoet geweest met schriftelijk antwoord op de vraag: Waarom verzet zich het Nederlandse volk, met name het Katholieke volksdeel, tegen de NSB.? Ik heb er in acht van deze bladzijden een antwoord op trachten te geven. Nu tracht ik de uren van schrijven mijn indrukken vast te leggen van de tijd hier doorgebracht, terwijl ik verder het leven van de H. Theresia schrijf, dat ik voor 'het Spectrum' op mij nam' (p. 7). Met mijn hartelijke dank aan Susan van Driel O.Carm., archivaris van het NCI te Boxmeer, voor de bovenstaande informatie in deze voetnoot. – De biografie van Teresa is onvoltooid gebleven en na de oorlog door Brocardus Meijer O.Carm. voltooid en uitgegeven bij de beoogde uitgeverij: T. Brandsma, *De groote heilige Teresia van Jezus. Een levensbeschrijving naar het onvoltooide handschrift uit de Polizeigefängnis te Scheveningen*. Bijgewerkt en in het licht gegeven door Brocardus Meijer. Nimbus en aureool (Utrecht enz., Het Spectrum, 1948).

²³ Voor een dissertatie over Johannes van het Kruis is, die in 1942 gereed zou hebben gelegen, geeft Dobbelaer, *Hora est*, 1998 geen aanknopingspunten. Wel was het proefschrift gereed van G.E.M. Vos de Wael, *De mystica theologia van Dionysius Mysticus in de werken van Dionysius Carthusianus* (Nijmegen, 1942). De oorspronkelijke promotiedatum was vastgesteld op 10 februari 1942. Maar de beoogde promotor, prof. Brandsma, was op 19 januari gearresteerd. Daarom werd prof. J. Kors tot plaatsvervangend promotor aangesteld. De promotie vond plaats op 22 mei 1942. Dobbelaer, *Hora est*, 1998, 17 (nr. 137).

²⁴ T. Brandsma, 'Carmes (Spiritualité de l'Ordre des)', in: *Dictionnaire de Spiritualité*, II (1953) 156-71.

²⁵ T. Brandsma, *Carmelite Mysticism. Historical Sketches* (Chicago, The Carmelite Press, 1936). – T. Brandsma, *Mystiek van de Carmel. Historische schetsen*. Nederlandse vertaling van *Carmelite Mysticism – Historical Sketches* (1936). Met een inleiding door S. Bruijns en verantwoording door R. van Dijk. Reeks Karmelitaanse Vorming, 19 (Boxmeer, 2011). – George William Mundelein (1872-1939) was vanaf 1915 aartsbisschop van Chicago en werd in 1924 tot kardinaal gecreëerd.

getiteld *Naar Jesus met Maria*, een tiendaagse geestelijke oefening uit 1940.²⁶ Met meer of minder bijzonderheden behandelt hij hier telkens het leven van de profeet Elias, de kruisvaarder-eremieten op de berg Karmel, de drie heiligen der dertiende eeuw Berthold, Brocard en Cyrillus, hun verhuizing van de Karmel naar Aylesford in Zuid-Engeland met de heilige Simon Stock en zijn medehelper Henricus de Hanua. De veertiende eeuw brengt dan de heilige Angelus en Albertus, de vijftiende Andreas Corsini, Petrus Thomas en de zalige Joannes Soreth, door wiens bemiddeling Ruusbroec en de Moderne Devotie op Teresia en Johannes van het Kruis hebben ingewerkt.²⁷

Verder bestudeerde hij nog speciaal Sibertus de Beka en zijn *Ordinale Ordinis* uit de veertiende, de Antwerpse karmeliet en schilder Karel de Couvrechef uit de zeventiende en de voorbeeldige Nederlandse karmeliet-missionaris Emidius Hilhorst uit de twintigste eeuw.²⁸

En bij Teresia sluiten dan de heilige Maria Magdalena de Pazzi en de kleine Teresia van Lisieux aan. Over de school van de Karmel in de geschiedenis der Nederlandse mystiek gaf hij een belangrijk college in 1931-32 en over de karmelietessen staat nog een afzonderlijk college op de *Series* van 1941-42; tegelijk met een ander over Santa Teresia's plaats in de Spaanse letterkunde.²⁹

Maar gelijk wij het bij Brandsma weer mochten verwachten, beperkte de belangstelling voor zijn Orde zich niet tot de theorie. Ook in de praktijk heeft hij behoord tot de kleine groep van Noord-Nederlandse geschoeide karmelieten, aan wie wij de grote schielijke opbloei van deze oude mendicantenorde in de laatste dertig jaar te danken hebben. Brandsma stichtte de Nijmeegse karmel, het Twentse Lyceum te Oldenzaal en de school van Oss.³⁰ Brandsma bracht zijn medebroeders³¹

²⁶ T. Brandsma, *Naar Jezus met Maria. Karmelretraite*. Met een inleiding door S. Bruijns en verantwoording door R. van Dijk. Reeks Karmelitaanse Vorming, 16 (Boxmeer, 2008).

²⁷ Over Titus Brandsma en zijn betekenis voor de studie van de Moderne Devotie zie bovendien: Van Dijk, *Brandsma*, 2010.

²⁸ Over de Nederrijnse karmeliet Sibertus de Beka (1260-1333) zie: T. Brandsma, 'De opusculo nunc primum edito magistri Siberti de Beka', *Analecta Ordinis Carmelitarum*, 4 (1922) 281-91. – Zimmerman, *Ordinaire*, 1910. – Kallenberg, *Verrijzenisliturgie*, 2011. – Burns, *Zoeken*, 2011. – Over de Vlaamse karmeliet Karel Couvrechef zie: T. Brandsma, 'Vondels vriend, de Carmeliet Pater Karel Couvrechef', in: R. van Alebeek e.a., *Studies over Vondel en zijn tijd. Liber amicorum van B. H. Molkenboer, O.P.* (Amsterdam, Maatschappij Joost van den Vondel, 1939) 42-67. – Over de Nederlandse karmeliet Emidius Hilhorst (1890-1923) schreef Titus Brandsma – na een eerste artikel in: *Carmelrozen*, 12 (1923-1924) 197-200 – een reeks artikelen in: *Carmelrozen*, 14 (1925-1926), die later zijn gebundeld in: T. Brandsma, *Pater Emidius Hilhorst, Ord. Carm., een voorbeeldig nederlandsch missionaris* (Oss, Missie Secretariaat, 1925).

²⁹ Uit gegevens in de *Gids voor het studiejaar (1923/24-1942/43) der Rooms-Katholieke Universiteit* blijkt dat in het studiejaar 1931-32 een college onder de titel 'De school van de Karmel in de geschiedenis der Nederlandse mystiek' voorzien was op vrijdag 16 uur. Het college 'Geschiedenis van de Nederlandse mystiek: de karmelietessen' was voor het studiejaar 1941-42 gepland op donderdag 15 uur. Het werd om 16 uur gevolgd door een college over 'Hoofdstukken uit de Spaanse letterkunde: Santa Teresa'.

³⁰ Over de karmel Onze Lieve Vrouw Zetel der wijsheid te Nijmegen zie: Jacobs, *MCN*, 2011, 397-411. – Over de karmel Onze Lieve Vrouw van de berg Karmel te Oldenzaal zie: Jacobs, *MCN*, 2011, 413-425. – Over de karmel Heilige Jozef te Oss zie: Jacobs, *MCN*, 2011, 427-449. – Zie ook: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 128-129.

³¹ Jacobs, *MCN*, 2011, 406-408 noemt onder de Nijmeegse studenten tussen 1927 en 1939 de volgende Nederlandse karmelieten: Herman Jozef Denteneer (theologie), Petrus Thomas Ribbert (Germaanse taal- en letterkunde: Duits), Constantius Speet (theologie), Theophilus Timmers (filosofie), Borromeus Tiecke (filosofie en Nederlandse taal- en letterkunde), Johannes Soreth van Rooij (filosofie en Nederlandse taal- en letterkunde), Tarcisius Hooyschuur (klassieke talen), Albertus Groeneveld (Romaanse taal- en letterkunde), Augustinus Nolte (klassieke talen), Justinus van

aan de Nijmeegse Universiteit en wist ook voor zijn Orde van het filosofisch kandidaatsexamen te profiteren: inderdaad een *vir mirabilis verbo et opere*.³² Het was dan ook geen wonder dat in Brandsma's leeropdracht, die aanvankelijk alleen de wijsbegeerte bevatte, bij zijn benoeming hier te Nijmegen op zijn eigen verzoek ook 'de geschiedenis der Nederlandse mystiek' werd opgenomen.³³ Gaandeweg heeft hij zich daar ingewerkt. Hij begon met een college over Ruusbroec en Teresa. Het volgende jaar kwam de mystiek van Geert Groote en de Moderne Devotie aan de beurt; toen de mystiek van Hadewych, daarna de mystiek onzer vaderlandse heiligen. De anonieme Middelnederlandse mystieke teksten volgden, toen Dionysius de Kartuizer als mysticus. Daarna pas voelde hij zich in staat om de geheime samenhang van de school van de Karmel met de geschiedenis der Nederlandse mystiek na te speuren.³⁴

Na Ruusbroec kwam nu vooral de zalige Lydwina van Schiedam naar voren, verder volgde Thomas a Kempis en de minderbroeder pater Brugman sloot de rij.³⁵ Maar behalve de genoemden kwam hierin ook successievelijk ter sprake: Jan van Leeuwen, Jan van Schoonhoven, Gerard van Vliederhoven, Rulman Merswin,

Grunsvan (filosofie), Elias Theelen (filosofie), Willibrordus van Rijnsoever (filosofie), Matthias Arts (filosofie en geschiedenis), Robertus Elferink (klassieke talen), Brocardus Meijer (theologie), Paulus Schmit (theologie), Valerius Hoppenbrouwers (theologie), Cornelius Engel (theologie en Germaanse taal- en letterkunde: Engels), Raphael Gooyer (theologie), Victor Roefs (theologie en geschiedenis), Tiburtius Noordermeer (Germaanse taal- en letterkunde: Engels).

³² 'een bewonderenswaardig man, in woord en daad'.

³³ De geschiedenis van Brandsma's benoemingsprocedure is gecompliceerder dan Van Ginneken suggereert. Voor een volledig beeld zie: Brabers, *Proeven*, 1998, I, 109-142.

³⁴ Het college 'Ruusbroec en de H. Teresa, een onderzoek naar hun verband' werd in het studiejaar 1923/24 gegeven op op donderdag om 14 uur. Het college 'De mystiek der Moderne Devotie' vond in 1924/25 plaats op woensdag om 16 uur. In 1925/26 werd op woensdag om 9 uur een college 'De mystiek van Hadewych' gegeven. In 1926/27 gaf professor Brandsma op woensdag om 10 uur een dubbelcollege over 'Bronnen voor de geschiedenis van de Nederlandse mystiek' en op donderdag om 10 uur een college over 'De mystiek onzer vaderlandse heiligen'. In het collegejaar 1927/28 was hij zover in de leerstof ingevoerd, dat hij op woensdag om 11 uur een college over 'Algemeen overzicht van de geschiedenis der Nederlandse mystiek' kon geven. Voor 1928/29 was een college 'Middelnederlandse mystieke teksten' voor woensdag 11 uur gepland. Het studiejaar 1929/30 bood op woensdag om 16 uur een college aan over 'Dionysius de Kartuizer als mysticus'. Het studiejaar 1930/31 verried met een college op woensdag om 16 uur Brandsma's groeiende belangstelling voor 'Nederlandse mystieke werken in handschriften'. In het studiejaar 1931/32 is de cirkel rond met op vrijdag om 16 uur een college over 'De school van de Karmel in de geschiedenis der Nederlandse mystiek' en op zaterdag om 15 uur een college over 'De mystiek van de heilige Teresa van Avila'. Met zijn college over 'De zalige Joannes Ruusbroec en zijn school' op vrijdag om 16 uur was Titus Brandsma in het studiejaar 1932/33 terug bij de thematiek van zijn allereerste colleges in het aanvangsjaar van de Rooms-Katholieke Universiteit. In tien academische jaren had hij het gehele terrein van ons geestelijk erf verkend. Omstreeks deze tijd werkte hij aan een studie over het godsbegrip. Zijn visie hierop culmineerde in de rectoraatsrede van 1932. Zij vormt een keerpunt in zijn denken en is tevens de grondslag voor zijn gerijpte inzichten en voor thematieken die in zijn colleges van de volgende studie jaren aan het licht zouden komen. Tegen deze achtergrond plaatste Brandsma in het studiejaar 1931/32 op vrijdag om 16 uur zijn college over 'De school van de Karmel in de geschiedenis der Nederlandse mystiek'. Bovenstaande informatie is ontleend aan het overzicht in de *Gids voor het studiejaar (1923/24-1942/43) der Rooms-Katholieke Universiteit*.

³⁵ Opvallend is dat Titus Brandsma vanaf 1932 steeds intensievere aandacht ontwikkelde voor de lijdensmystiek. In dit licht moet zijn belangstelling gezien worden voor de geschismatiseerde heilige Lidwina van Schiedam (1380-1433) en voor haar biograaf Johannes Brugman (ca. 1400-1473), de beroemde predikant van de Orde der minderbroeders-observanten. Vooral Brugman vormt het centrale thema van een vloed aan publicaties die hij – getuige zijn door Joachim Smet O.Carm. samengestelde bibliografie – tot aan zijn arrestatie in januari 1942 het licht deed zien, op zowel wetenschappelijk als populariserend niveau.

Eckehart, Tauler en Suso, Hendrik van Kalkar, Zerbolt van Zutphen, Jan Brinckerinck, Gerlach Peters en Hendrik Mande; en verder nog Gerard van Luik, Marquard van Lindau, Broeder Aegidius, Magdalena van Friburg en Pelgrim Pullen.³⁶

Langzaam maar zeker ontwikkelde zich rond hem een grote groep medewerkers, die met hem de handen ineensloegen om dit studieveld gezamenlijk te ontginnen. Vooral Zuid-Nederland beantwoordde aan zijn verwachting. En zo zien wij dan reeds vier jaren na de oprichting onzer universiteit, het Antwerpse tijdschrift *Ons geestelijk Erf* verschijnen, waarvan Brandsma tot zijn dood een toonaangevend lid der redactie en medewerker is gebleven.³⁷ De seculieren en acht reguliere ordes waren daarin vertegenwoordigd.³⁸

Het volgend jaar richtte Brandsma persoonlijk als afzonderlijke reeks de *Bloemen van ons Geestelijk Erf* op, waarvan tussen 1928 en 1932 acht belangrijke nummers verschenen zijn.³⁹

In *De Gelderlander* hield hij tevens het grote publiek van zijn navorsingen en ontdekkingen op de hoogte, door een wekelijks feuilleton in het zondagsnummer onder de titel *Van ons geestelijk Erf*.⁴⁰

De twee belangrijke driedaagse bijeenkomsten of congressen der *Vrienden van Ons Geestelijk Erf* worden dan ook in Brandsma's eigen karmel te Nijmegen in januari 1930 en 1932 gehouden.⁴¹

³⁶ Met deze thematieken zette professor Brandsma vooral zijn onderzoek van vertegenwoordigers uit de Brabantse mystiek (Jan van Leeuwen, Jan van Schoonhoven, Rulman Merswin), de Rijnlandse mystiek (Meester Eckhart, Johannes Tauler, Henricus Suso) en de Moderne Devotie (Hendrik van Kalkar, Gerard Zerbolt van Zutphen, Johannes Brinckerinck, Gerlach Peters, Hendrik Mande) voort. De overige geestelijke schrijvers stammen uit de Duitse Orde (Gerard van Vliederhoven), de Orde van Cîteaux (Gerard van Luik), de Orde der minderbroeders (Marquard van Lindau, broeder Egidius), de Orde der dominicanessen (Magdalena van Freiburg) en het bisdom van 's-Hertogenbosch (Pelgrim Pullen).

³⁷ Meer hierover in: Meijer, *Brandsma*, 1951, 154-163. – Over het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen en de oprichting van het belangrijke tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* zie: De Borchgrave, *Vlaanderen*, 2001, 146-167.

³⁸ De redactie bestond in 1927 uit: T. Brandsma O.Carm., J. de Jong pr., J. Goyens OFM, H.T. Heyman O.Praem., Hildebrand van Hooglede [= Julius Raes] OFMCap, J. Huijben OSB (redactiesecretaris voor Nederland), R. Martin OP, L. Philippen pr., H. Rongen OCSO, F. Sassen pr. en D. Stracke SJ (redactiesecretaris voor België).

³⁹ Van Ginneken telt slechts acht afleveringen, omdat hij ofwel aflevering 5/6 ofwel aflevering 7/8 als eenheid beschouwt. De reeks *Bloemen van ons Geestelijk Erf* omvat de volgende negen afleveringen: *Jan van Ruysbroeck, Die chierheit der gheestelicker brulocht* (bewerkt door T. Brandsma; hertaald door D.A. Stracke). Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 1 (Antwerpen, 1929) – *Beatrijs van Nazareth, Seven manieren van minnen* (hertaald door J. van der Kun). Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 2 (Antwerpen, 1929) – D.A. Stracke (uitg.), *Een leeder van VIII trappen voor de Passie Ons Liefs Heeren*. Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 3 (Antwerpen, 1929) – D.A. Stracke (uitg.), *Die dorne croene ons Heeren*. Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 4 (Antwerpen, 1929) – *Gabriel-Maria, Die thien marien* (hertaald door G. Remans). Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 5/6 (Antwerpen, 1930) – D.A. Stracke (uitg.), *Korte handleiding tot de Theologia Mystica of het Beschouwende Leven naar een handschrift uit het jaar 1492*. Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 7/8 (Antwerpen, 1932) – D.A. Stracke (uitg.), *Middeleeuwsche glose op het Pater en Ave*. Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf', 9 (Antwerpen, 1936).

⁴⁰ Tussen 30 april 1938 en 15 november 1941 verzorgde Titus Brandsma onder de titel *Van ons geestelijk erf* een wekelijkse column in de zaterdageditie van het te Nijmegen verschijnende katholieke dagblad *De Gelderlander*. In deze periode van ongeveer drie en een half jaar verschenen in totaal 155 artikelen, gewoonlijk simpel ondertekend met de initialen T.B. – Zie verder: Van Driel, *Mystagoog*, 2008. – Van Dijk, *Brandsma*, 2010, 18-21. – Van Driel, *Voorwerp*, 2010. – Zie ook: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 213-216.

⁴¹ In feite zijn er vier congressen gehouden. Ze vonden plaats op 6-8 januari 1930 te Nijmegen (Karmelspiritualiteit), 30 maart – 2 april 1932 te Nijmegen (Ruusbroec), 30 juli – 3 augustus 1934 te

Zijn allervoornaamste onderneming, die naar ik geloof het langst zijn naam als wetenschappelijk vorser zal hoog houden, heb ik echter nog niet genoemd. In 1928 publiceerde hij in de tweede jaargang van *Ons geestelijk Erf* zijn weloverwogen plan om in aansluiting aan de door prof. Willem de Vreese bijeengebrachte beschrijving der Middelnederlandse handschriften over alle bibliotheken van Europa verspreid, de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*, een inventaris of cartotheek van alle zuiver godsdienstige Middelnederlandse handschriften op te maken, en al die geestelijke handschriften geleidelijk te laten fotograferen en afschrijven.⁴² Na tien jaar, in 1938, heeft zuster G. Feugen⁴³ onder Brandsma's persoonlijke leiding hiervan een uitvoerig verslag opgemaakt, waaruit wij zien dat toen reeds uit een 30-tal grote Europese bibliotheken 58 bundels geheel of gedeeltelijk gefotografeerd of gekopieerd waren, waarvan de inhoud meer dan 700 meestal anonieme geestelijke *opera* en *opuscula* omvat.⁴⁴ Die niet geringe kosten hiervan heeft onze praktische mysticus allemaal zelf bijeengebedeld.

'Het is nog slechts een begin', zo heet het daar in 1938. 'Het zal een werk zijn dat eerst na jaren ten volle kan worden gewaardeerd'.⁴⁵ Wie vermoedde toen dat zo spoedig reeds deze kostbare levensdraad zou worden afgesneden?

Maar het bleef niet bij verzameling, kennismaking en afschrijving, veel ervan werd aanstonds bewerkt en gepubliceerd, waardoor verschillende moeilijke

Nijmegen en Heeswijk (Premonstratenzer spiritualiteit), 8-11 juli 1936 te Amsterdam, Egmond en Beverwijk (Benedictijnse spiritualiteit). Een vijfde congres (1940) zou gewijd worden aan Geert Grote, naar aanleiding van het zesde eeuwfeest van diens geboorte te Deventer, maar is ten gevolge van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland (10 mei 1940) geannuleerd. Over de vier gehouden congressen zie: Van Dijk, *Brandsma*, 2010, 15-17.

⁴² T. Brandsma, 'Over de handschriften onzer middelnederlandsche geestelijke letterkunde', *Ons Geestelijk Erf*, 2 (1928) 237-245. – Over de Vlaamse filoloog en codicoloog dr. Willem de Vreese (1869-1938) zie vooral: Biemans, 'De Vreese', 1989. – Over de mislukte postume overdracht van zijn levenswerk, de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*, aan de Katholieke Universiteit Nijmegen zie vooral: Van Dijk, 'Bestemming', 1998-1999. – Zie ook: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 209-211.

⁴³ 'Zuster' M.C.J.U. (Greta) Feugen (1889-?) was een bekeerlinge, voormalige lerares Engels en verpleegkundige. Op grond van deze laatste kwaliteit liet zij zich 'zuster' noemen, zonder religieuze te zijn. Zie ook: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 345-246. Ten aanzien van haar bekwaamheid inzake Latijnse paleografie bestaat ernstige reden tot twijfel. Zie: Van Dijk, 'Editio critica', 2012, 100, noot 71; 115, noot 129.

⁴⁴ *Foto's van Middelnederlandsche geestelijke handschriften. Medii aevi manuscriptorum spiritualium neerlandicorum Reproductio*, bewerkt door G. Feugen. – Onveranderde en aangevulde fotomechanische herdruk 1968, bezorgd door A. Gruijs: *Catalogus van de Fotoalbums van Middelnederlandse Handschriften: Medii aevi manuscriptorum spiritualium neerlandicorum reproductio* (z.g. *Collectie Titus Brandsma*). In 1938 bewerkt door Zr. G. Feugen (†) (Nijmegen, 1968). – De fotocollectie bereikte uiteindelijk een omvang van ca. 190 albums. Samen met de verzameling getypte of handgeschreven tekstafschriften en een omvangrijke bibliografische en thematische cartotheek vormt zij de zogenaamde 'Brandsmacollectie'. De collectie fotoalbums bestaat in twee exemplaren, waarvan het exemplaar dat aan Titus Brandsma behoorde, in het Nederlands Carmelitaans Instituut (NCI) bewaard wordt, terwijl het exemplaar dat zich in het Instituut voor Nederlandse Mystiek en later in de Universiteitsbibliotheek van de Radboud Universiteit Nijmegen bevond, thans tot het bezit van het Titus Brandsma Instituut (TBI) behoort. Zie: Van Dijk, 'Editio critica', 2012, 101, noot 77. In de jaren 1971-1974 kon de Brandsmacollectie aanmerkelijk worden uitgebreid dankzij een project van de Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO), thans Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), dat ik heb opgezet en uitgevoerd onder de titel *Het geestelijk leven in de Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen*. Op basis van een lijst van ruim 2100 handschriften (15de-18de eeuw) uit ongeveer 150 archieven en bibliotheken in Nederland, België en West-Duitsland konden ongeveer 800 handschriften verfilmd en als microkaartcollectie in het TBI toegankelijk gesteld worden.

⁴⁵ Uit het slot van de inleiding die Titus Brandsma in mei 1938 schreef op de door Feugen vervaardigde catalogus (zie vorige voetnoot).

verwikkelingen onmiddellijk werden opgehelderd en lastige vragen beantwoord werden. Ik herinner slechts aan zijn nieuwe en verbluffende resultaten rond de *Sermo contra focaristas* van Geert Groote, de brief aan Hendrik van Höxter met de belangrijke uitlatingen en de postume editie zijner beide berijmde vita's (*Ons geestelijk Erf* 14, 15 en 16 en zijn Deventerse rede bij de G. Groote-herdenking in 1940) en zijn belangrijke lezing over de Pater Brugman-problemen in de *Annalen der Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging* van 1941; waarover hij ook een voordracht hield in het gevangenkamp te Amersfoort in de Goede Week van dit jaar.⁴⁶

Als onze Katholieke Universiteit iets aan de wetenschappelijke nagedachtenis van collega Brandsma verschuldigd is, dan is het de voortzetting en verdere uitvoering van dit plan, dat, toen hij ermee voor de dag kwam, bijna alom als *une mer à boire* werd afgekeurd, maar nu door de uitkomsten der eerste tien jaar is gebleken het doeltreffendste middel en zeker ook de kortste weg te zijn, om de geestelijke letterkunde onzer katholieke middeleeuwen weer volwaardig uit de stoffige en vergeelde perkamenten te doen verrijzen en herleven.⁴⁷

<GRENZELOZE ACTIVITEIT>

Inderdaad hij heeft zijn leven niet in rustige rust versleten, gelijk zovelen, die hij dan ook als minimumlijders placht te hekelen. Steeds heeft hij veel gegeven, omdat hij veel heeft liefgehad. Zijn activiteit kende geen grenzen, evenmin als zijn ijver en hulpvaardigheid. En in zekere zin was dat jammer, want zo wilde hij veel meer doen dan hij kon, en kwamen niet al zijn mooie bedoelingen tot hun volle ontplooiing. Men heeft wel eens gezegd, dat er geen enkele katholieke vergadering van enige betekenis in het Nederland der laatste twintig jaren kon gehouden worden, of Brandsma was van de partij.

⁴⁶ Zie over de *Sermo contra focaristas* van Geert Grote: Hofman, *Focaristis*, 2011. – Over de brief van Hendrik Clingebile (van Höxter, alias Henricus de Huxaria) zie: Van Dijk, *Prolegomena*, 2003, 501-502. – De berijmde levensbeschrijvingen van Geert Grote zijn uitgegeven: T. Brandsma, 'Twee berijmde levens van Geert Groote', *Ons Geestelijk Erf*, 16 (1942) 5-51. Zie ook: Tiecke, *Werken*, 1941, 2-4. – De feestrede bij het zesde eeuwfeest van de geboorte van Geert Grote (1340-1384) is zelfstandig uitgegeven: T. Brandsma, *Geert Groote's geboortedag te Deventer herdacht, 16 October 1940* (Deventer, [1940]). Ook uitgegeven (en later heruitgegeven) als: T. Brandsma, *Geert Grote en zijn keer naar de Heer* (Deventer, 1940). – Over Pater Brugman-problemen: T. Brandsma, 'Pater Brugman-problemen', *Annalen [der] Vereeniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland*, 33 (1941) 163-191. – Over Brandsma's toespraak op Goede Vrijdag (3 april 1942) in het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort* zie: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 390-396.

⁴⁷ Met ingang van 1987 gaven bestuur en directie van het in 1968 opgerichte Titus Brandsma Instituut te Nijmegen het startsein voor het editieproject *Gerardi Magni Opera omnia*. Vanaf het jaar 2000 begonnen de eerste onderzoeksresultaten zich af te tekenen in publicaties die binnen de prestigieuze serie *Corpus Christianorum / Continuatio Mediaevalis* van uitgeverij Brepols te Turnhout als subreeks *Gerardi Magni Opera omnia* een eigen plaats kregen. Verschenen zijn sindsdien de volgende werken: Van Dijk, *Prolegomena*, 2003; Hofman, *Ornatus*, 2000; Hofman, *Turrim*, 2003 en Hofman, *Focaristis*, 2010. De editor van Grote's geschriften, dr. R.H.F. Hofman, wetenschappelijk medewerker van het Titus Brandsma Instituut, werkt momenteel aan een uitgave van Grote's geschriften over simonie. – Zie voor de voorgeschiedenis, met name betreffende de inspanningen van Titus Brandsma, ook: Van Dijk, 'Editio critica', 2012.

Het zou dan ook een vergeefse poging zijn om hier ten slotte zijn verdere ambities en medewerking en belangstelling te schetsen. Ik doe dus hier en daar nog slechts een enkele greep.

Voorop staat dan zijn katholieke deelneming aan de *Jong-Friesche beweging*.⁴⁸ Want Brandsma was een oprechte Fries met een grote liefde voor zijn geboortegrond en de Friese taal, die hij, ook in openbare voordrachten, volkomen beheerste. Hij was de rechtmatige voorzitter van *Frisia Catholica* en een der vijf leden van de *Provinciale Friese Onderwijsraad*, medeoprichter en bestuurslid van *Roomsk Frysk Boun*, lid van *It Frysk Gea*, van de Friese vereniging voor monumentenzorg, van de *Friese Academie*, van het *Friese Genootschap* en curator van de Friese leerstoelen aan de universiteiten van Utrecht en Amsterdam.⁴⁹

Als Fries vooral nam hij deel aan de Sint-Willibrordherdenking en schreef toen zijn mooie boekje: *Herinneringen aan Sint-Willibrord in Friesland (Frisia Catholica)*.⁵⁰ Hij was dan ook een geducht medewerker aan de actie tot bekering van ons Noorden. Onder zijn leiding is de invloed van het katholieke volksdeel in het politieke leven van Friesland in de laatste jaren veel sterker op de voorgrond getreden. En de talrijke priesterroepingen in Bolsward en omgeving heeft hij uit de grond gestampt.

Hij was tot in de dood de machtige geestelijke adviseur der *Katholieke Journalisten-Vereeniging* en de voorzitter van de besturenbond der R.K. scholen van voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs.⁵¹

⁴⁸ Bedoeld is de *Jongfryske Mienskip* ('Gemeenschap van Jonge Friezen'). Deze vereniging werd in 1915 opgericht en heeft tot doel de gelijkberechtiging van het Friese volk en de Friese taal en bevordering van de contacten tussen de Friese landen. Zij telt thans (2012) nog ca. 50 leden.

⁴⁹ Zie over Titus als 'Fries met de Friezen' vooral: Crijnen, Brandsma, 2008, 135-151. – Aukes, Brandsma, 1985³, 144-148. – Meijer, Brandsma, 1951, 311-329. – *It Rooms Frysk Boun for tael- en letterkinde* ('Rooms Friese Bond voor Taal- en Letterkunde') werd in 1917 door een viertal initiatiefemmers opgericht, onder wie Titus Brandsma, die in later jaren diverse bestuursfuncties zou vervullen. – Het *Friese Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde* was in 1827 opgericht. Brandsma werd er in 1918 lid van. – Van de natuurbeschermingsorganisatie *It Fyske Gea* ('Het Friese Landschap'), opgericht in 1930, werd pater Titus eveneens lid. De vereniging telt thans (2012) 28.500 leden. – De *Provinciale Onderwijsraad fan Fryslân* ('Provinciale Onderwijsraad van Friesland') had tot doel de Gedeputeerde Staten van Friesland te adviseren inzake het onderwijs in het Fries. Van deze raad werd Titus Brandsma in 1928 lid. – Brandsma stond in 1937 aan de wieg van *Frisia Catholica*, een genootschap van (kerk)historici dat de verheffing van het katholieke Friese volksdeel beoogt; hij werd er de eerste voorzitter van. – De *Fryske Akademy* ('Friese Academie') werd in 1938 opgericht als wetenschappelijk onderzoeksinstituut en is de voortzetting van het Friese Genootschap. Zij is gelieerd aan de *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (KNAW). Een van de oprichters en drijvende krachten was Titus Brandsma. Het instituut coördineert werkverbanden van enkele honderden wetenschappers die zich wijden aan onderzoek van en publicaties over de Friese taal, de Friese cultuur en het Friese volk in de breedste zin. – Thans (2012) zijn er in Nederland drie universitaire leerstoelen voor Friese taal- en letterkunde: Groningen (hoofdvak), Leiden en Amsterdam UvA (minor).

⁵⁰ T. Brandsma, *Herinneringen aan St. Willibrord in Friesland*. Frisia Catholica, 2 (Groningen, Ons Noorden, [1939]).

⁵¹ De *Nederlandsche Roomsche-Katholieke Journalisten-Vereeniging* was in 1902 opgericht. Titus Brandsma volgde in 1935 Bonaventura Kruitwagen OFM als geestelijk adviseur op. De NRKJV haalde hiermee een man met journalistieke ervaring in huis. Brandsma had al in Oss op dit gebied zijn sporen verdiend als redacteur van het nieuwe familiemaandblad *Carmelrozen* (1912) en als hervormer en hoofdredacteur van het weekblad *De Stad Oss. Nieuwsblad voor Oss en omstreken*. Crijnen, Brandsma, 2008, 105-106; 108-110. Bovendien beschikte hij in 1935 over rijke ervaring met tal van dag- en weekbladen waarin hij publiceerde. Zie over Brandsma vanuit pershistorisch oogpunt vooral: Hemels, *Als het goede*, 2008, en verder: Crijnen, Brandsma, 2008, 250-266. – Ook de *Bond van*

Hij was de initiatiefnemer en de censor der *R.K. Encyclopaedie* en wilde nog een veel omvangrijker onderneming in vele delen over de *Schoonheid van de Kerk*.⁵² De postume uitvoering hiervan in de vorm der *Bibliotheek van katholieke klassieken* zal hiervan slechts het literaire gedeelte omvatten, wat hij zeer betreurde.⁵³

De jaarlijkse *Maria-Omdracht* te Nijmegen was vooral zijn werk.⁵⁴ Jarenlang was hij voorzitter van het *Comité voor het Apostolaat der Hereeniging*.⁵⁵ Hij nam krachtig deel aan de *Actie voor God*, aan de liturgische beweging en aan bijna alle vormen van het katholiek apostolaat.⁵⁶

Hij was lid van de *Leidse Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, van het *Utrechts Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen* en werd in 1938 benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.⁵⁷

Besturen der Roomsch-Katholieke Bijzondere Scholen voor Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs kreeg in pater Titus een ervaringsdeskundige in huis. Hij was in 1923 nauw betrokken bij de oprichting van het *Twents Carmellyceum* te Oldenzaal en de *Hogere Burger School* (later: *Carmelcollege*) te Oss. Zie hierover: Arts/Van Rooy, *Geschiedenis*, 1948. Beide middelbare scholen onder leiding van de karmelieten werden beheerd door de *Stichting Carmelcollege*, waarvan Brandsma secretaris was. Als jaarlijks gecommiteerde bij de eindexamens had hij voeling gekregen met de schooljeugd op de drempel van haar adolescentie. Zijn lidmaatschap van de *Katholieke Lerarenvereniging Sint Bonaventura* had hem in contact gebracht met tal van leraren op de werkvloer. Meer hierover in: Meijer, *Brandsma*, 1951, 333-337.

⁵² De Nederlandstalige algemene *Katholieke Encyclopaedie* stond onder supervisie van Titus Brandsma en werd tussen 1933 en 1939 in 24 delen en een registerdeel uitgegeven door uitgeverij Joost van den Vondel te Amsterdam. Crijnen, *Brandsma*, 2008, 229-232. De supervisor zelf leverde 216 lemmata. Zie: Smet, *Bibliography*, 1991, *passim*. Tussen 1949 en 1955 verscheen een tweede druk.

⁵³ De geplande series *Schoonheid van de Kerk* en *Bibliotheek van katholieke klassieken* zijn nooit gerealiseerd.

⁵⁴ De Mariaprocessie in Nijmegen is geïnspireerd op de middeleeuwse bedevaart, die na de wijding van de Sint-Stevenskerk (1273) door Albertus de Grote was gesticht. De jaarlijkse *Maria-Omdracht* ontstond in 1926, toen op initiatief van E.H. de Grood, pastoor van de Lourdeskerk te Nijmegen, de daartoe opgerichte *Vereniging Onze Lieve Vrouw van Nimwegen*, waarvan Titus Brandsma voorzitter was geworden, op Drievuldigheidszondag (zondag na Pinksteren) een processie organiseerde met de kleine 'zwarte madonna' (gered uit de beeldenstorm van 1592) uit de Sint-Ignatiuskerk (thans Petrus-Canisiuskerk) te Nijmegen. In 1941 werd deze processie door de Duitse bezettingsmacht verboden. Na-oorlogse pogingen tot herstel van de traditie hebben slechts tot kortstondig resultaat geleid. Zie hierover meer in: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 199-201.

⁵⁵ Titus Brandsma was in 1927 een van de oprichters van het *Apostolaat voor de Hereeniging der Kerken* te Nijmegen, die in feite een fusie was van twee reeds langer bestaande organisaties: het *Apostolaat der Rutheense Missie* en de *Nijmeegsche Studieclub voor de Hereeniging der Kerken* (onder leiding van pater Titus). Crijnen, *Brandsma*, 267-283, vooral 271-275. Later veranderde de naam in *Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken* (AOK), om in 2001 met de *Sint-Willibrordvereniging* (1948 ontstaan uit de in 1904 opgerichte *Apologetische Vereeniging Sint-Petrus Canisius*) te fuseren tot *Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord*.

⁵⁶ De stichting *Actie voor God* was in 1936 opgericht ter verdediging van het katholieke geloof, later ook ter verheffing van de katholieke leek. Zij werd in 1973 opgeheven.

⁵⁷ De *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (MNL) te Leiden werd als letter- en geschiedkundig genootschap in 1766 te Leiden opgericht. Ze geeft onder meer twee tijdschriften uit: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (sinds 1881) en *Nieuw Letterkundig Magazijn* (sinds 1983). Titus Brandsma was lid van de 'Leidse Maatschappij'. Zijn eerste biograaf, dr. Brocardus Meijer O.Carm. (1906-1983), schreef voor het *Jaarboek* een 'levensbericht', zoals voor overleden leden gebruikelijk is. Meijer, 'Brandsma', 1946-47. – Het *Utrechts Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (PUG) is eveneens een eerbiedwaardige instelling: het werd in 1773 te Utrecht gesticht, ontwikkelt eigen projecten en ondersteunt die van derden. – Titus Brandsma werd begin 1939 door koningin Wilhelmina benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

<Epiloog>

Van zijn dood op 26 Juli jl. is ons zo goed als niets bekend.⁵⁸ Wel weten wij uit zijn *Carmel-Retraite* dat hij zich ijverig op de dood had voorbereid. Zijn voornemen uit de eerste overweging van de negende dag was: *te leren sterven*.⁵⁹ Trachten de dood te zien in zijn mooiste en diepste betekenis, vooral onze eigen dood, *quam sordet mihi tellus dum coelo aspicio*.⁶⁰ *Sicut vita, finis ita*.⁶¹ Willen wij zo sterven, dan moeten wij zo leven, geheel uit de liefde. Leven met God, voor God. 'Heel het leven beschouwen als een langzame dood. *Quotidie morimur*.⁶² Zo trachten te leven dat het zulk een dood lijkt'.⁶³ In zijn testament lezen wij: 'Ik verenig mij in mijn dood met de dood van mijn Verlosser en stel mij met Maria onder de voeten van het kruis mijns Heren. *Misericordias Domini in aeternum cantabo*'.⁶⁴

Inderdaad, collega Brandsma is trots alles aldoor een gelukkige mens geweest, iets wat men van niet zo velen zeggen kan; omdat hij naar zijn eigen woord wist te leven en te sterven 'geheel uit de liefde'.⁶⁵ Zijn activiteit is ontzettend geweest, toch moet zijn contemplatie deze activiteit nog hebben overtroffen. De opgewektheid van zijn geest lag als een zonbeschenen eiland in een groot blauw meer van bezonkenheid. Zijn persoonlijke ootmoed en eenvoud verscheen in zijn dagelijks bruine ordeshabijt even oprecht, als de trots van zijn Orde, de Kerk en haar God zich niet schroomde zich bij plechtige gelegenheden in zijn witte koormantel te vertonen. Er was toch in onze collega een eigenaardige mengeling van vrijmoedigheid en bescheidenheid, die elk op hun beurt met een verrassende oprechtheid naar buiten kwamen.

Hij was verder goed en hulpvaardig, ja goedig, misschien te goed voor deze boze wereld. Een Friese vasthoudendheid in de beginselen paarde zich aan een beweeglijke suggestibiliteit, die veeleer aan een Brabander liet denken. Zijn nagedachtenis zal hier gezegend blijven.

⁵⁸ Het was door de Duitse autoriteiten verboden om in overlijdensberichten iets te onthullen over de plaats en de omstandigheden waaronder iemand was overleden.

⁵⁹ Brandsma, *Karmelretraite*, 2008, 32.

⁶⁰ Brandsma, *Karmelretraite*, 2008, 31. – *Wat onbeduidend schijnt mij de aarde toe, zolang ik naar de hemel kijk*. Naar een uitspraak van Ignatius van Loyola (1491-1556).

⁶¹ Brandsma, *Karmelretraite*, 2008, 31. – *Zo leven, zo dood*. Zoals het leven verloopt, zo zal ook het einde ervan zijn. Latijns spreekwoord.

⁶² *Dagelijks sterven wij*. Ontleend aan de Romeinse wijsgeer en schrijver Lucius Annaeus Seneca (4 v. Chr. – 65 n. Chr.).

⁶³ Brandsma, *Karmelretraite*, 2008, 32.

⁶⁴ *De barmhartigheid van de Heer zal ik tot in eeuwigheid bezingen* (Ps 88,2). Het testament van Anno Sjoerd Brandsma kwam tot stand na een langdurige periode van ziekte en herstel in het jaar 1938. Op 8 oktober van dat jaar werd de akte verleden ten kantore van notaris F.H.G.J. Wolters te Nijmegen. Het werd uitgegeven door: Meijer, *Brandsma*, 1951, 459-460 (bijlage I). Zie verder: Crijnen, *Brandsma*, 2008, 235.

⁶⁵ Vgl. Brandsma, *Karmelretraite*, 2008, 32.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord – door Sanny Bruijns O.Carm.	3
Inleiding – door Rudolf van Dijk O.Carm.	4
Bronnen en literatuur bij de <i>Herdenkingsrede</i>	7
ANNO SJOERD BRANDSMA 1881-1942	11
<i>Herdenkingsrede</i> – door Jacques van Ginneken SJ	

Vervolg van de binnenzijde van de voorkaft

15. Daniel a Virgine Maria O.Carm., *Konste der konsten. Ghebedt*. Bloemlezing samengesteld door Sanny Bruijns O.Carm. en Esther van de Vate O.Carm. Boxmeer, 2008.
16. Titus Brandsma O.Carm., *Naar Jezus met Maria. Karmelretraïtes*. Met een inleiding door Sanny Bruijns O.Carm. en verantwoording door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2008.
17. Susan van Driel O.Carm., *Voorwerp van Gods liefde. Titus Brandsma over de weg die God en mens met elkaar gaan*. Lezing tijdens de jaarlijkse herdenking van Titus Brandsma (Nijmegen 31 oktober 2009). Boxmeer, 2010.
18. Rudolf van Dijk O.Carm., *Titus Brandsma en de Moderne Devotie*. Inleiding voor de Karmelfamilie Nederland op de Dies Natalis van het Titus Brandsma Instituut (Nijmegen 4 juni 2010). Boxmeer, 2010.
19. Titus Brandsma O.Carm., *Mystiek van de Carmel. Historische schetsen*. Nederlandse vertaling van *Carmelite Mysticism – Historical Sketches* (1936). Met een inleiding door Sanny Bruijns O.Carm. en verantwoording door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2011.
20. Arie Kallenberg, *Verrijzenisliturgie in de traditie van de Karmel. Bij gelegenheid van het zeventiende eeuwfeest van het 'Ordinale' van Sibert van Beek* O.Carm. Boxmeer, 2011.
21. John Mary Burns O. Carm., *Zoeken naar de Heer. Lessen uit het Ordinale van Sibertus de Beka*. Voordracht op het Karmelseminar over contemplatie bij de vroege schrijvers van de Karmelorde (Rome, 3-7 November 2010). Uit het Engels vertaald door Arie Kallenberg. Boxmeer, 2011.
22. Prof. dr. Jacques van Ginneken SJ., *'Aldoor een gelukkige mensch'*. Herdenkingsrede ter nagedachtenis aan prof. dr. Titus Brandsma O.Carm. gehouden tijdens een bijzondere rouwzitting van de senaat der Katholieke Universiteit Nijmegen op woensdag 23 september 1942. Ingeleid, uitgegeven en geannoteerd door Rudolf van Dijk O.Carm. met een voorwoord door Sanny Bruijns O.Carm.

